

УДК 338.43:631.1(477)

Макроекономічна оцінка ролі аграрного сектора України у розвитку національного господарства

Тищенко О.П.

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри макроекономіки та державного управління
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Проаналізовано динаміку показників та досліджено тенденції розвитку аграрного сектора України у 2007–2015 рр. Показано роль та здійснено оцінку його впливу на формування макроекономічних параметрів функціонування національного господарства. Запропоновано напрями удосконалення державної аграрної політики, зокрема щодо стимулювання інвестиційної активності суб'єктів господарювання в аграрній сфері.

Ключові слова: аграрний сектор, державна аграрна політика, інвестиції, макроекономічні показники, національне господарство, оцінка, стимулювання.

Тищенко А.П. МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА РОЛИ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Проанализирована динамика показателей и исследованы тенденции развития аграрного сектора Украины в 2007–2015 гг. Показана роль и осуществлена оценка его влияния на формирование макроэкономических параметров функционирования национального хозяйства. Предложены направления совершенствования государственной аграрной политики, в частности по стимулированию инвестиционной активности субъектов хозяйствования в аграрной сфере.

Ключевые слова: аграрный сектор, государственная аграрная политика, инвестиции, макроэкономические показатели, национальное хозяйство, оценка, стимулирование.

Tyshchenko O.P. MACROECONOMIC EVALUATION OF THE ROLE OF UKRAINIAN AGRICULTURAL SECTOR IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

The article analyses the dynamics of indices and studies development trends of the agricultural sector of Ukraine in 2007–2015. Its role is shown and the evaluation of its influence on the formation of macroeconomic parameters of the national economy functioning is made. Directions on improving the state agricultural policy, in particular regarding the encouragement of investment activity of economic entities in agriculture are offered.

Keywords: agricultural sector, state agricultural policy, investment, macroeconomic indices, national economy, evaluation, encouragement.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Бурхливі процеси глобалізації, що відбуваються у світовій економіці та супроводжуються періодичними фінансово-економічними кризами, суттєво впливають на параметри та тенденції розвитку вітчизняної економічної системи, призводячи до серйозних змін її структури та трансформації окремих видів господарської діяльності, зокрема й сільськогосподарської. Остання належить до числа системоутворюючих галузей національного господарства, стан якої значною мірою визначає загальні темпи економічного зростання, ступінь економічної безпеки держави, рівень задоволення потреб населення продовольством та іншими базовими товарами першої необхідності всередині країни, можливості вирішення наболілих соціально-економічних проблем на регіональному рівні, конкурентоспроможність національної економіки на світових ринках та забезпечення

надходження у країну значної кількості валютних коштів. Тому абсолютно закономірним є той факт, що до проблем розвитку аграрного сектору національної економіки чи не найбільше прикута увага як науковців, так і практиків усіх рівнів управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтуванню теоретичних, методичних та практичних підходів й рекомендацій щодо оцінки стану, аналізу проблем функціонування, визначення стратегічних пріоритетів та застосування інструментів стимулювання розвитку аграрного сектору України присвячено праці відомих вітчизняних науковців, зокрема В.Г. Андрійчука, П.І. Гайдуцького, С.І. Дем'яненка, М.Ф. Кропивка, А.С. Лисецького, Т.М. Лозинської, Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка, Г.П. Пасемко, П.Т. Саблука, М.М. Федорова, М.А. Хвесика, М.Й. Хорунжого [1 – 11] та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне глибині та змістовності проведених досліджень, слід зазначити, що надзвичайна складність даної проблематики, багатоваріантність можливих напрямів розвитку вітчизняної економіки, велика кількість інструментів регулювання, що застосовуються, значно ускладнюють вибір та реалізацію стратегії щодо вибору оптимальної моделі використання потенціалу та вектору розвитку аграрного сектору країни. Відповідно, це спонукає на проведення подальших наукових розвідок щодо проблем розвитку галузі через призму їх макроекономічної значущості для усього національного господарства. Постановка питання під таким кутом зору набуває надзвичайної актуальності у зв'язку з високою динамікою та змінюваністю економічних процесів у світовому масштабі, потребою швидкого реагування на них, а також необхідністю концентрації зусиль держави на пріоритетних сферах діяльності, які здатні виконати роль «локомотиву» у забезпеченні збалансованого розвитку національного господарства та зміцнення його позицій на світовому ринку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у дослідженні тенденцій розвитку, здійсненні оцінки макроекономічної ролі аграрного сектора України у функціонуванні та забезпеченні конкурентоспроможності національного господарства, обґрунтуванні заходів та інструментів підвищення його інвестиційної привабливості в умовах нестабільного економічного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. У структурі національної економіки сільське господарство традиційно посідає провідне місце серед інших видів економічної діяльності та демонструє останніми роками стабільний та найвищий приріст питомої ваги у структурі валової доданої вартості. Лише за останні сім років (2007–2014) вона зросла з 7,2% до 11,7%, що дозволило галузі міцно закріпитися на третій позиції після переробної промисловості та оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (рис. 1).

Наочним підтвердженням вагомості значущості аграрного сектора у розвитку національного господарства є дані щодо експорту вітчизняної продукції за окремими групами товарів. Так, серед чотирьох найбільших груп товарів українського експорту частка товарів сільськогосподарського та продовольчого призначення за період 2007–2014 рр. зросла

майже у 2,5 рази і склала у 2014 р. 30,9% від його загального обсягу, уперше перевищивши експорт недорогоцінних металів та виробів з них (рис. 2).

У 2015 р., на тлі економічної кризи в країні, спостерігалось загальне скорочення обсягів експорту за всіма товарними групами. Зокрема, експорт продуктів мінеральних, порівняно із 2014 р., скоротився на 49,2%; недорогоцінних металів та виробів з них – на 37,8%; машин, обладнання та механізмів, електротехнічного обладнання – на 30,3%; товарів сільськогосподарського та продовольчого призначення (загалом за всіма товарними позиціями) – на 12,6% [16, с. 47–51]. Наслідком такого нерівномірного скорочення обсягів експорту за окремими групами товарів стало підвищення частки товарів сільськогосподарського та продовольчого призначення у загальному експорті країни у 2015 р. до 38,3%.

У той же час слід зазначити, що в аналізованому періоді відбулися суттєві зміни у структурі експорту товарів сільськогосподарського та продовольчого призначення – відчутно зменшилася питома вага усіх товарних груп, крім продуктів рослинного походження. Частка останніх за вісім років зросла майже вдвічі – з 27,5% у 2007 р. до 54,7% у 2015 р., а частка експорту готових харчових продуктів за цей же період скоротилася також майже вдвічі (рис. 3).

Виявлені тенденції свідчать про переорієнтацію галузі на виробництво й експорт сировини замість її переробки у готові продукти, що об'єктивно призводить до зниження валової доданої вартості та до недоотримання валютної виручки у значних обсягах.

Сільськогосподарська діяльність забезпечує також важливий макроекономічний вплив на національне господарство через забезпечення зайнятості населення. За офіційними статистичними показниками у даному виді діяльності протягом 2012–2015 рр. працювало понад 17% зайнятого населення країни, що є другим за величиною показником після оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (рис. 4).

При цьому рівень заробітної плати у галузі є одним з найнижчих в країні. Так, у 2015 р. середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві склала 3 140 грн., або 74,9% від її середнього рівня по країні, у той же час у промисловості вона дорівнювала 114,2%; в оптовій та роздрібною торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів – 111,8%; на транспорті і складському господарстві,

поштової та кур'єрській діяльності – 110,9%; у будівництві – 84,6% [20].

Розвиток агропромислового комплексу України, як і будь-якого іншого виду діяльності, значною мірою залежить від інвестиційної складової. Частка інвестицій у галузь про-

тягом досить тривалого періоду коливається в межах 6,5–7,5% від їх загального обсягу по країні. В результаті збільшення обсягів інвестування в останні два роки її величина зростає до 10,7% у 2015 р. (табл. 1), що у грошовому виразі склало 29,3 млрд. грн. Близько $\frac{3}{4}$ із

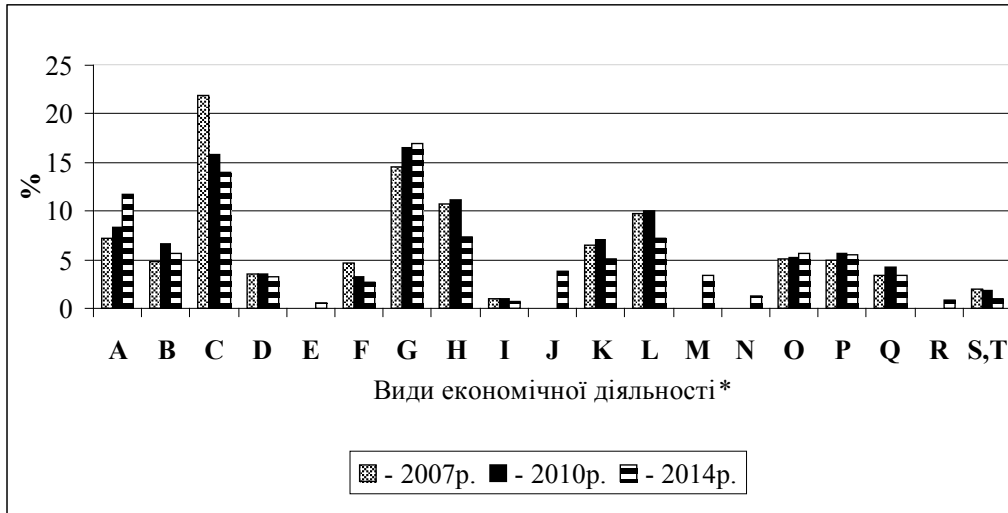

Рис. 1. Частка окремих видів економічної діяльності у валовій доданій вартості в цілому по Україні у 2007–2014 рр.

* Перелік видів економічної діяльності наведено відповідно до Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД), затв. Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 р., № 457 [12]. Примітка. Облік за видами економічної діяльності E, J, M, N та R ведеться починаючи з 2012 р.

Джерело: складено автором за даними: [13, с. 128–130, 137–139; 14, с. 117–120]

Рис. 2. Частка провідних груп товарів (відповідно до УКТЗЕД) українського експорту у 2007–2015 рр.

Джерело: розраховано і складено автором за даними [15; 16, с. 47–51]

зазначеної суми спрямовано у розвиток рослинництва і лише $\frac{1}{4}$ – у тваринництво. Ще 13,5 млрд. грн. у 2015 р., або 5,0% від загального обсягу інвестицій, використано на розвиток виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів. Лівову частку інвестицій у зазначені види діяльності при цьому

здійснено безпосередньо підприємцями. Участь держави у їх фінансуванні зведена до мінімуму, а в останні роки практично відсутня [21, с. 14–15].

Звітна статистика щодо прямих іноземних інвестицій підтверджує, що для іноземних інвесторів значно привабливішою, порівняно

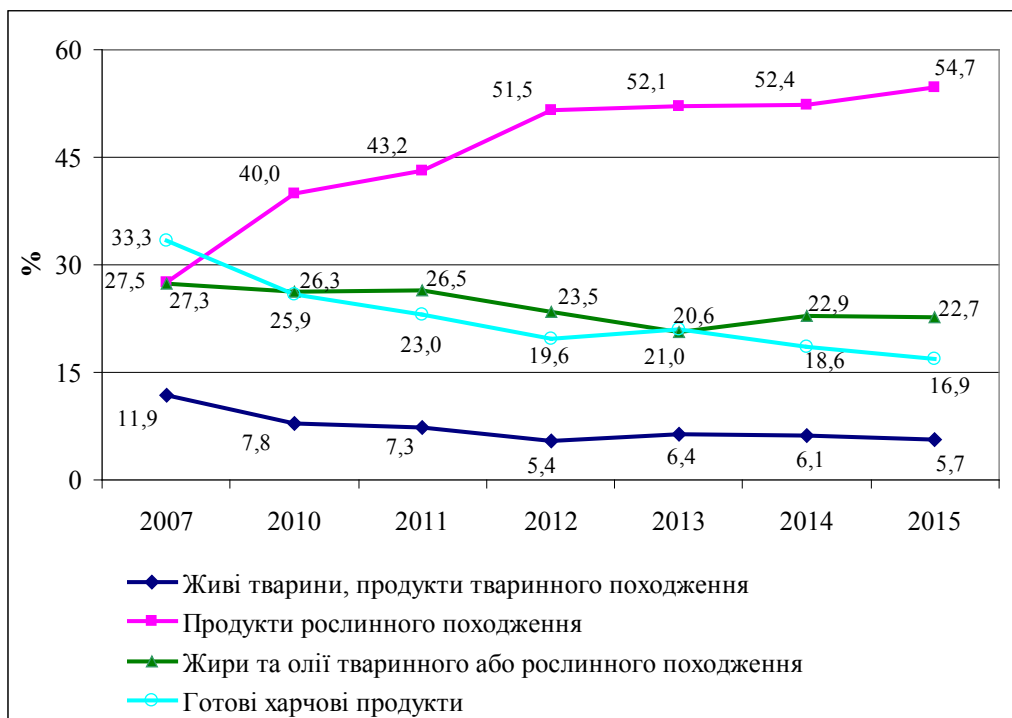

Рис. 3. Товарна структура українського експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції (відповідно до УКТЗЕД) у 2007–2015 рр.

Джерело: розраховано і складено автором за даними [17, с. 67; 18, с. 62; 16, с. 47]

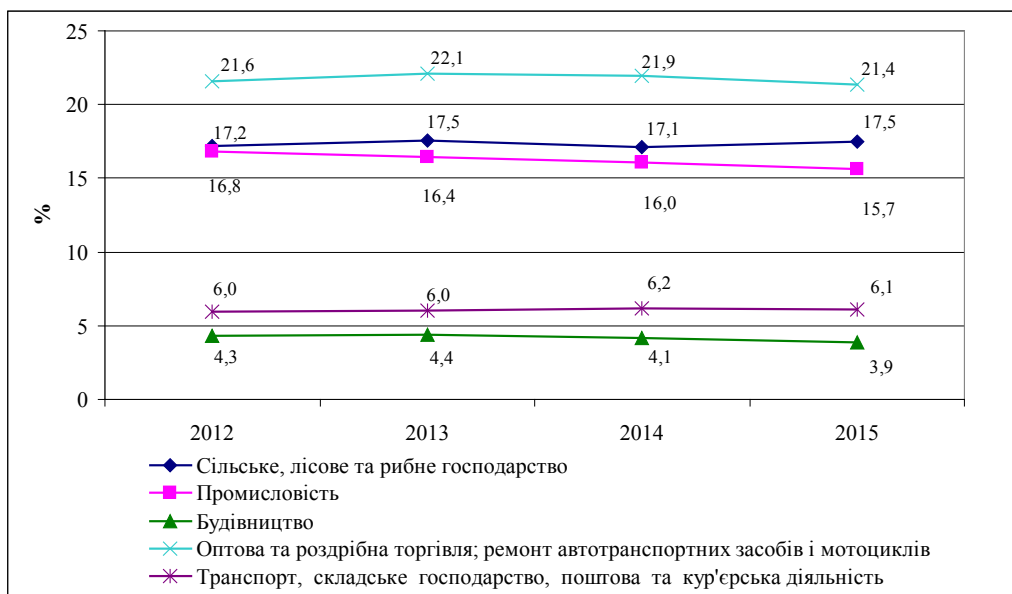

Рис. 4. Частка зайнятого населення України за видами економічної діяльності у 2012–2015 рр.

Джерело: розраховано і складено автором за даними [19]

із сільськогосподарським виробництвом, є діяльність, пов'язана з переробкою вже готової сировини – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів. Співставлення обсягів прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності свідчить, що у «піковому» 2014 р. їх обсяг у переробку у 4,2 рази перевищував вкладення безпосередньо у сільськогосподарську діяльність і становив, відповідно, 3 228,0 та 776,9 млн. дол. США. В останні два роки у зазначених галузях, як й у цілому по країні, спостерігається суттєвий відтік інвестицій, темпи якого у сільському господарстві є значно вищими, ніж у переробних галузях. Станом на кінець 2015 р. обсяг прямих іноземних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство становив 500,6 млн. дол. США, що дорівнює лише 64,4% від рівня на початок 2014 р. У переробних галузях за цей же період обсяг інвестицій скоротився майже на 25% і склав 2 426,0 млн. дол. США [23, с. 27]. Загалом частка прямих іноземних інвестицій у сільське господарство та у переробні галузі в їх загальному обсязі по країні є відносно стабільною і становить близько 6–7%. Розподіл часток прямих іноземних інвестицій за окре-

мими видами економічної діяльності представлено на рисунку 5.

Оскільки аграрний сектор значною мірою впливає на формування макроекономічних пропорцій у національній економіці, він потребує відповідної уваги з боку макрорегулятора, тобто держави, та постійного удосконалення інструментів, спрямованих на підвищення ефективності його функціонування. А за умов динамічних структурних трансформацій, що відбуваються у національному господарстві під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, мова має йти про системну, цілеспрямовану, збалансовану державну економічну політику, одним з найважливіших пріоритетів якої є державна аграрна політика. Її головним завданням вже найближчим часом повинно стати впровадження системного підходу, спрямованого на побудову цілісного механізму управління розвитком аграрного сектору. Головними складовими такого механізму є: виробничо-технологічна, спрямована на впровадження нових технологій та інновацій у сільськогосподарському виробництві та випуску харчових продуктів; організаційно-правова (удосконалення законодавчо-нор-

Таблиця 1

Частка інвестицій¹ у розвиток деяких видів економічної діяльності у 2010–2015 рр.,%

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього інвестицій в економіку України	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
з них за рахунок коштів державного бюджету	6,3	7,3	5,8	2,4	1,2	2,5
у тому числі у:						
1. Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	7,1	7,6	6,5	7,0	8,4	10,7
з них за рахунок коштів державного бюджету	2,3	1,6	0,4	0,2	0,1	0,0
1.1. Рослинництво	4,9	5,4	4,4	5,1	6,3	8,1
з них за рахунок коштів державного бюджету	2,3	1,4	0,5	0,8	0,5	–*
1.2. Тваринництво	1,6	1,6	1,6	1,5	1,7	2,3
з них за рахунок коштів державного бюджету	–*	–*	–*	0,1	0,0	–*
2. Переробну промисловість	20,0	17,3	14,8	17,3	19,4	16,9
з них за рахунок коштів державного бюджету	0,4	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0
2.1. Виробництво харчових продуктів, напоїв	4,6	4,7	4,5	5,3	5,9	4,6
з них за рахунок коштів державного бюджету	0,0	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0

¹ У 2010–2011 рр. – інвестиції в основний капітал; у 2012–2015 рр. – капітальні інвестиції.

–* Інформація конфіденційна згідно із Законом України «Про державну статистику».

Джерело: розраховано і складено автором за даними [22]

мативної бази щодо регулювання діяльності суб'єктів господарювання, розвиток державно-приватного партнерства, підтримка створення й функціонування кластерних утворень в аграрному секторі; застосування програмного підходу задля розв'язання проблем розвитку сектору); фінансово-економічна (формування сприятливого бізнес-середовища, стимулювання інвестиційної активності та розвитку виробничої бази, удосконалення фінансово-кредитної політики, підтримка експортної орієнтованості діяльності підприємств); соціальна (забезпечення розвитку інфраструктури сільських територій, покращення умов життя та підвищення рівня доходів працівників, вирішення екологічних проблем).

Безумовно, бажаного результату можливо досягти лише за умови ефективного використання усіх складових та інструментів державної аграрної політики. Однак, за нинішніх умов, саме фінансово-економічна складова (у першу чергу, залучення додаткових джерел фінансових ресурсів) має розглядатись як визначальний чинник підтримання та збереження позитивної динаміки розвитку аграрного сектору країни у найближчі роки.

Першочергового значення у зв'язку з цим набуває визначення стратегії держави щодо можливих джерел інвестування розвитку аграрного сектору: або за рахунок прямої державної підтримки шляхом фінансування окремих проектів (повністю або спільно з бізнесом) або, враховуючи той факт, що переважна

більшість сільськогосподарських підприємств належить до недержавної форми власності, вжиття конкретних заходів щодо стимулювання інвестиційної активності суб'єктів господарської діяльності як юридичних, так і фізичних осіб. Особливої уваги при цьому потребують іноземні інвестори, які, на жаль, продовжують надавати перевагу проектам у сфері промислового виробництва, безпосередньо не пов'язаного з сільським господарством.

В умовах обмеженості державних фінансових ресурсів здійснення значних обсягів інвестування за рахунок бюджетних коштів є досить проблематичним, тому найбільш прийнятним залишається другий варіант – кошти інвесторів. Роль держави при цьому повинна полягати у надзвичайній гнучкості та оперативності щодо створення сприятливого інвестиційного клімату через надання різнобічної, переважно законодавчо-нормативної, організаційної та науково-методичної підтримки бізнесу в аграрній сфері.

Насамперед це стосується умов та порядку надання різного роду преференцій суб'єктам господарювання та їх диференціації залежно від характеру здійснюваної діяльності. Визначальним критерієм, враховуючи значний спектр напрямів сільськогосподарської діяльності, має стати рівень технологічності виробництва. Сировинні та високотехнологічні види діяльності не повинні працювати в однакових умовах. Першочергової уваги при здійсненні

політики надання преференцій заслуговують підприємства, які здійснюють виробництво готових харчових продуктів, з врахуванням при цьому експортної складової. Однак, оскільки діяльність таких підприємств безпосередньо залежить від наявності сільськогосподарської сировини, окремого стимулювання та надання організаційної підтримки потребує діяльність, пов'язана зі створенням кластерних структур в аграрному секторі, у рамках яких передбачається «повний» виробничий цикл – від виробництва сировини до її перетворення у готову до споживання продукцію, яка містить значно більшу частку доданої вартості. За державою у цьому випадку залишається функція формування відповід-

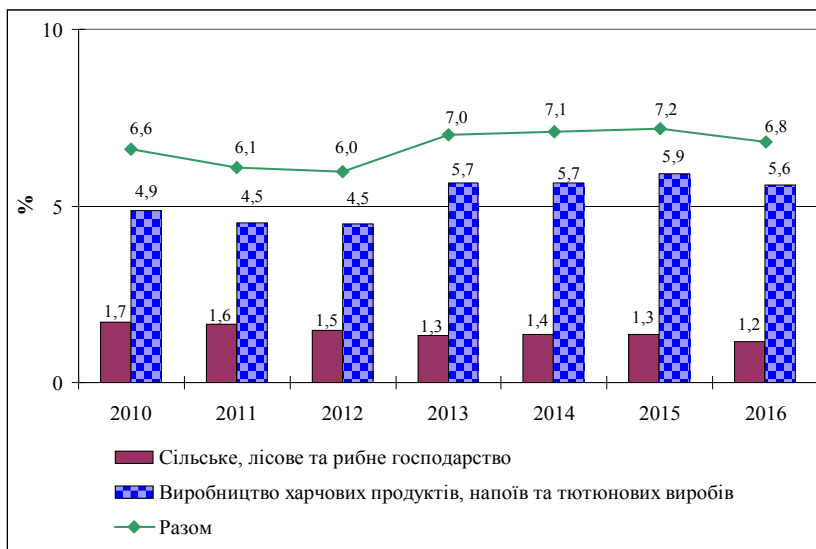

Рис. 5. Частка прямих іноземних інвестицій в економіці України за деякими видами економічної діяльності (на початок відповідного року)

Джерело: розраховано і складено автором за даними [23, с. 27]

ної нормативно-правової бази щодо діяльності кластерів, встановлення їх правового статусу та повноважень як суб'єкта підприємницької діяльності, надання методичної допомоги у розробленні бізнес-планів діяльності новостворених кластерних структур, сприяння у виході на закордонні ринки з готовою продукцією та стимулювання нарощування експортних потоків, у тому числі за допомогою створення експортно-кредитних установ.

Ефективним інструментом стимулювання інвестиційної активності в аграрному секторі, насамперед це стосується закордонних інвесторів, може стати розширення переліку сільськогосподарських видів діяльності, які надають право для реєстрації інвестиційних проектів у спеціальних (вільних) економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку України, а також надання додаткових преференцій суб'єктам інвестиційної діяльності, наприклад, з метою стимулювання розвитку тваринництва, впровадження технологічних та інших видів інновацій, створення додаткових робочих місць, освоєння нових ринків збуту власної продукції тощо.

Окремої уваги з боку державних органів управління усіх рівнів потребують питання гармонійного розвитку сільських територій, розв'язання екологічних проблем на них, створення сучасної соціальної, транспортної та комунікаційної інфраструктури, підняття престижу проживання у сільській місцевості та сільськогосподарської праці, підготовки кваліфікованих кадрів для роботи у сільській місцевості, здійснення політики встановлення конкурентоспроможної щодо інших сфер діяльності заробітної плати. Одним із варіантів вирішення зазначених проблем може стати

розроблення відповідних державних цільових комплексних програм з наданням вагомих стимулів для суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюватимуть реальне фінансування передбачених у них заходів.

Висновки. Здійснений у статті аналіз свідчить про те, що аграрний сектор України протягом досить тривалого часу демонструє стаке підвищення його ролі та впливу на макроекономічні параметри розвитку національного господарства. З одного боку, це обумовлено негативними тенденціями, що спостерігаються у провідних галузях вітчизняної промисловості, а з іншого – сприятливою кон'юнктурою на світовому продовольчому ринку та стабільним попитом на агропромисловою продукцію українських виробників.

За умов, що склалися, проведення цілеспрямованої державної аграрної політики цілком здатне значно підвищити темпи розвитку аграрного сектора, забезпечити умови для його перетворення на «локомотив», спроможний витягнути усю національну економіку на траєкторію зростання, та сприятиме розв'язанню низки макроекономічних проблем в державі.

Визначальний вплив на розвиток аграрного сектора інвестиційної складової обумовлює напрями подальших наукових розвідок стосовно окреслених у цій публікації проблем. У першу чергу, вони мають бути спрямовані на обґрунтування конкретних адресних інструментів щодо стимулювання інвестиційної активності окремих груп суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність в аграрному секторі національної економіки, у тому числі й іноземних підприємців, та внесення відповідних змін у чинне законодавство України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) : [монографія] / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М., Грищенко О.Ю. та ін.] ; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2011. – 1008 с.
2. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 3–15.
3. Гайдуцький П.І. Структурні перекося і ризики кризи в АПК / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 38.
4. Дем'яненко С.І. К вопросу о стратегии развития аграрного сектора экономики Украины / С.І. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2014. – № 1. – С. 14–19.
5. Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 10. – С. 3–13.
6. Лозинська Т.М. Стратегія державного управління розвитком аграрного ринку / Т.М. Лозинська, О.П. Голобородько // Теорія та практика державного управління. – Вип. 1(32). – Х.: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. – С. 172–179.

7. Лупенко Ю.О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи / Ю.О. Лупенко // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. – 2015. – Вип. 2(4). – Ч. 2. – С. 30–34.
8. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного сектора економіки України (здобутки, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Вісник економічної науки України. – 2010. – № 2(18). – С. 205–211.
9. Пасемко Г.П., Бага Л.Г., Шевченко С.В. Формування аграрного ринку України в умовах глобалізації / Г.П. Пасемко, Л.Г. Бага, С.В. Шевченко // Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки». – 2016. – № 1. – С. 64–69.
10. Хвесик М.А. Сільськогосподарський комплекс України: соціально-економічні пріоритети розвитку / М.А. Хвесик, А.С. Лисецький. – К. : РВПС України НАН України, 2009. – 216 с.
11. Хорунжий М.Й. Завдання національної аграрної політики на сучасному етапі / М.Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 22–29.
12. Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010» / Затв. Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 р., № 457. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/...-/128651.html.
13. Статистичний збірник «Валовий регіональний продукт за 2011 р.» / За ред. І.М. Нікітіної. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 167 с.
14. Статистичний збірник «Валовий регіональний продукт за 2014 р.» / За ред. І.М. Нікітіної. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 144 с.
15. Офіційний сайт Державної служби статистики України / Публікації / Комплексна статистика / Статистичний щорічник України (за 2007–2014 рр.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
16. Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2015 р.» / Відп. за випуск А.О. Фризоренко. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 156 с.
17. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2010 р.» / За ред. Ю.М. Остапчука. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 374 с.
18. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2014 р.» / Відп. за випуск О.М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.
19. Офіційний сайт Державної служби статистики України / Статистична інформація / Ринок праці / Зайнятість та безробіття / Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2000–2015 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
20. Офіційний сайт Державної служби статистики України / Статистична інформація / Ринок праці / Оплата праці та соціально-трудова відносина / Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року у 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
21. Статистичний бюлетень «Капітальні інвестиції в Україні за 2015 р.» / Відп. за випуск І.С. Петренко. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 41 с.
22. Офіційний сайт Державної служби статистики України / Публікації / Капітальні інвестиції / Статистичний бюлетень «Капітальні інвестиції в Україні» (за 2010–2015 роки). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
23. Статистичний збірник «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України» / Відп. за випуск І.С. Петренко. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 44 с.